

Sự hình thành và phát triển chợ Tân Uyên từ cuối thế kỷ 17 đến 1945

ThS. Lê Quang Cần

Từ rất sớm trong lịch sử loài người, chợ là cầu nối trung gian giữa người với người trong việc thỏa mãn nhu cầu tiêu dùng và sản xuất. Mốc thời gian để biết được sự ra đời của chợ khó mà đoán định, chỉ biết khi chợ xuất hiện cũng là lúc dân cư một nơi nào đó đã trở nên đông đúc. Chợ là nơi bày tỏ và giải quyết quy luật cung cầu trong sản xuất. Hàng hóa sản xuất cần phải có thị trường tiêu thụ, thị trường là đòn bẩy cho sản xuất, và là nhân tố quan trọng thúc đẩy kinh tế - xã hội phát triển. Vì thế, chợ đã có ảnh hưởng nhất định đến sự phát triển kinh tế - xã hội đối với mỗi vùng nói chung, ở Tân Uyên nói riêng. Trong suốt chiều dài lịch sử hơn 300 năm hình thành và phát triển của vùng đất Bình Dương, chợ Tân Uyên giữ vai rất quan trọng đối với sự định hình đó. Cùng hòa nhịp với tiến trình công nghiệp hóa hiện đại hóa đất nước, với nhiều chính sách đúng đắn của tỉnh Bình Dương, huyện Tân Uyên hôm nay đã thay da đổi thịt từng ngày.

Ngược thời gian trở về quá khứ, Tân Uyên là điểm cận cuối của vùng đất Biên Hòa. Ngày ấy, trước khi người Việt đến định cư, địa bàn Tân Uyên là nơi cư trú chủ yếu của các tộc người thiểu số gọi là “người Thượng”. Với bàn tay cần cù, chịu thương chịu khó, tư duy sáng tạo, những lưu dân Việt đã khai phá vùng đất Tân Uyên, biến nơi hoang vu, rậm rạp trở thành thửa ruộng, vườn cây tươi tốt. Đất đai Tân Uyên không phụ lòng người và trở thành nơi “đất lành chim đậu” thu hút đông đảo lưu dân Việt đến xây làng lập ấp. Chợ Tân Uyên ra đời khi dân cư ngày một đông đúc, hoạt động giao lưu trao đổi mua bán giữa cư dân trong vùng Tân Uyên hình thành.

Theo Đại Nam nhất thống chí, bản dịch của Hoàng Văn Lâu “*Chợ Tân Uyên ở xã Tân An, huyện Phước Chánh, tục gọi là chợ Đồng Sĩ, người các nơi đến đây buôn bán đông đảo, lại có sở tuần Bình Lợi tại đây*”^[1]. Như thế, chợ Tân Uyên tọa lạc tại xã Tân An, tổng Chánh Mỹ Trung, huyện Phước Chánh, là nơi có điều kiện tự nhiên thuận lợi, tiếp giáp vùng cư trú của các dân tộc ít người thuở sơ khai. Chợ Tân Uyên ra đời không chỉ đáp ứng nhu cầu trao đổi vật phẩm, sản vật trong vùng mà còn là nơi diễn ra hoạt động trao đổi hàng hóa với nhiều chợ khác như chợ Thủ Dầu Một, chợ Lái Thiêu, chợ Thị Tím ... (Bình Dương); chợ Biên Hòa, chợ Bến Cá, chợ Đồng ... (Đồng Nai).

Vùng đất Tân Uyên đã từng diễn ra các hoạt động tranh chấp đất đai giữa người Thượng với người Việt trong quá trình mở rộng thêm làng xóm mới. Địa chí Biên Hòa năm 1923 đã mô tả hoạt động tranh chấp đất đai ở Tân Uyên: “...Tàn tích một tháp đài kèch xù mà nguồn gốc như sau: xưa kia trung tâm này bị người Thượng Bình Sơn và Bình Cách cướp phá; một viên quan tên Hiệp mang danh nghĩa “Bình man” được giao trách nhiệm lập pháo đài; một trong những cửa thành quay mặt ra ao Cai Trung; một cái thừ nhì cách 1 km; một

thành khác được xây gần nguồn Ba Lanh; giữa hai thành có một bãi rộng cho voi ở”^[2]. Như vậy, ở Tân Uyên thuở ban đầu hình thành một hệ thống thành trì khá kiên cố mà nhà Nguyễn đã xây dựng để ngăn chặn sự phá hoại của người Thượng, nhằm mở mang đất đai xây dựng làng xóm mới của người Việt. Do đó, dân cư ngày một tăng lên tỉ lệ thuận với sự phát triển vùng đất mới khai phá. Hoạt động trao đổi hàng hóa ở Tân Uyên đã diễn ra khá nhộn nhịp nhằm đáp ứng nhu cầu của con người ngày càng đông, Địa chí tỉnh Biên Hòa năm 1923 ghi nhận: “Tân Uyên là chợ quan trọng nhất tỉnh đông người lui tới...”^[3]. Hoạt động của chợ Tân Uyên dựa trên hệ thống chợ “chân rết” các vùng lân cận, liên kết như chợ Phú Cường (chợ Thủ Dầu Một), chợ Lái Thiêu, chợ Thị Tính... ở Bình Dương hôm nay và chợ Đồn nổi tiếng nghề làm gốm, làm đồ gỗ quý nổi tiếng cả Nam Kỳ; chợ Tân Ba hay chợ Đồng Ván; chợ Bến Cá... ở Đồng Nai hôm nay đều có nhiều sản phẩm trao đổi.

Tân Uyên là nơi chuyển tiếp giữa vùng mới cư trú của người Việt và nơi sản xuất sinh sống của phần lớn người Thượng. Hệ thống giao thông thủy bộ ở đây khá thuận lợi. Theo địa chí Biên Hòa năm 1923: “Tỉnh lộ 1 từ Biên Hòa đến Bù Đốp qua Tân Uyên, An Bình, núi Bà Rá dài 137,5 km”^[4]. Điều này chứng tỏ, giao thông đường bộ ở Tân Uyên khá thuận lợi, có thể đi đến biên giới Campuchia bằng đường bộ, tạo điều kiện thuận lợi cho việc vận chuyển, trao đổi hàng hóa thuận lợi giữa vùng đất Tân Uyên - Biên Hòa với nước bạn Campuchia mà chợ Tân Uyên chắc chắn giữ một vai trò trung gian quan trọng. Có lẽ, hoạt động trao đổi hàng hóa giữa người Việt, người Thượng, người Campuchia ở đây diễn ra khá sôi nổi. Với lợi thế định cư ở vùng rừng núi rậm rạp, nhiều lâm thổ sản quý hiếm như sừng tê giác, ngà voi, gỗ lim, trắc, gụ... nhiều loại dược liệu quý khác nên người Thượng muốn trao đổi hàng hóa với những sản phẩm mà họ cần như vải, muối, dụng cụ lao động... nhằm thỏa mãn nhu cầu cuộc sống, đồng thời những thương nhân người Việt vì lợi nhuận nên tìm cách trao đổi hàng hóa với người Thượng hay người Campuchia. Lợi ích và nhu cầu người Việt, Thượng đều hòa quyện vào nhau qua trao đổi hàng hóa diễn ra chủ yếu ở chợ mà chợ Tân Uyên chắc chắn là một địa điểm quan trọng đối với họ. Các hoạt động giao thương đó được địa chí Biên Hòa năm 1923 ghi nhận: “Năm 1830 ranh giới những bộ lạc phục tùng trải ra đến núi Thánh Mẫu (núi Bà Ke) ở phía đông nam và núi thổ ở phía bắc. Người buôn Việt ngược sông Bé tới thác nước trạm Sa Tam, tới nơi gọi là thuế trường, họ bán hàng cho người Thượng và Campuchia ở vùng nội địa”^[5].

Ngoài ra, hoạt động thương nghiệp ở chợ Tân Uyên còn phải kể đến giao lưu hàng hóa bằng đường sông mà theo địa chí Biên Hòa năm 1923: “Trị An cách Tân Uyên 3 giờ trên bờ trái sông Đồng Nai”^[6]. Chợ Tân Uyên với vị trí vùng chuyển tiếp miền núi và đồng bằng sông Đồng Nai đã trở thành nơi hội tụ trao đổi hàng hóa giữa người Thượng và người Việt, trong đó có cư dân làng Cây Gáo ở Trị An. Như thế, đến trước 1861 chợ Tân Uyên giữ vai trò quan trọng trong việc trao đổi hàng hóa giữa người Thượng với người Việt tạo nên cảnh sinh hoạt sôi động vùng đất cuối Biên Hòa theo trục tây bắc của trấn ly Biên Hòa.

Năm 1858, thực dân Pháp vũ trang xâm lược nước ta. Năm 1862, triều đình nhà Nguyễn cắt ba tỉnh miền Đông Nam Kỳ nộp cho Pháp, trong đó có Tân Uyên. Sau khi thực dân Pháp cơ bản bình định tỉnh Biên Hòa nói chung, huyện Phước Chánh nói riêng, chúng bắt đầu chương trình khai thác thuộc địa trên nhiều mặt. Các nhà tư bản Pháp du nhập phương thức sản xuất tư bản vào đây bằng cách lập nhiều đồn điền trồng cao su, cà phê, tiêu, mía... Ở huyện Phước Chánh sau khi thống đốc Pháp ra nghị định ngày 20-2-1862, tịch thu đất đai của nhân dân vào quyền sở hữu của nhà nước *“Toàn bộ ruộng đất vô chủ hoặc còn đang nằm trong tay dân bản xứ chiếm giữ mà không có bằng phán”*^[7]. Để rộng đường tạo dựng nền tảng vững chắc cho sự thống trị lâu dài, chính quyền Pháp cho phép các nhà tư bản Pháp mở rộng các loại hình kinh doanh như nông nghiệp, công nghiệp, thương nghiệp. Tại địa bàn Tân Uyên nói riêng, huyện Phước Chánh nói chung, bên cạnh các loại cây nông nghiệp truyền thống, có thêm nhiều loại cây trồng mới xuất hiện như cao su, cà phê, tiêu, điều...

Theo Địa chí Đồng Nai: *“Năm 1866, Michelet xin khai khẩn 716 ha ở Lạc An. Những năm đầu ông ta khai thác 53 ha ruộng lúa, 4 ha mía, 43 ha cà phê, ca cao, va ni, tiêu, quế, chuối...”*^[8]. Qua đó, chứng tỏ cây cao su, cà phê, ca cao, tiêu... đã được trồng trên vùng đất huyện Phước Chánh từ khá sớm sau khi Pháp xâm lược Nam Bộ. Các loại nông phẩm mới này ít nhiều đã được bày bán ở các chợ, trong đó có chợ Tân Uyên. Ngoài cao su, cà phê còn nhiều loại cây trồng khác cũng được trồng vào thời kỳ này như tiêu, điều, thuốc lá, bông vải... trên vùng đất Biên Hòa nói chung, ở huyện Phước Chánh nói riêng. Các loại sản phẩm nông nghiệp mới này đã đạo nên sự trao đổi hàng hóa mới ở các chợ trong huyện Phước Chánh. Ngoài ra, các loại nông sản vốn có trước đây như lúa đậu, bắp, mía, khoai, sắn, cam, bưởi, chanh, ổi... tiếp tục được mở rộng diện tích trồng trọt nhằm đáp ứng nhu cầu của nhân dân ngày một tăng trong vùng. Vì thế, hàng hóa nông nghiệp trao đổi ở chợ Tân Uyên lúc bấy giờ rất phong phú, đa dạng hơn giai đoạn trước.

Một trong những nhân tố thúc đẩy hoạt động thương nghiệp ở các chợ là sự hình thành và mở rộng hệ thống giao thông. Sau khi cơ bản bình định xong vùng đất tỉnh Biên Hòa, nhà cầm quyền tiến hành mở rộng, nâng cấp, xây dựng thêm hệ thống giao thông vừa để tiến hành khai thác thuộc địa, vừa để tiến hành đàn áp phong trào đấu tranh chống Pháp của nhân dân. Theo ghi nhận tình hình giao thông đường bộ trong địa chí tỉnh Biên Hòa năm 1901: *“Theo QL.1 tới ngã tư Bình Long (chợ Đồn) – sau khi vượt sông Đồng Nai bằng hai cầu ở Cù Lao Phố. Lúc ấy người ta dẫn vào TL.1 (Bình Long đi Bù Đốp), theo dọc bờ phải sông Đồng Nai tới Tân Uyên và phần đường này là đẹp nhất. Trên bờ sông đối diện tỉnh lỵ Biên Hòa với những ngôi nhà ẩn mình trong tán cây xanh, rồi chồm đồi Lò Gạch với những hầm đá của nó. Con lộ có nhiều cầu nhỏ vượt hàng ngàn rạch nhỏ đổ vào sông Đồng Nai. Sau đó người ta vượt rạch Ông Tịch bằng cầu nhỏ dài 40 m, từ đây con đường rẽ đôi: đi bên trái sang Thủ Dầu Một đi bên phải tới Tân Uyên. Tiếp tục con đường rẽ phải tới sườn đồi đầy cây bao quanh làng Đồng Ván đẹp như tranh, khoảng 10 km nữa mới tới Tân Uyên”*^[9]. Như vậy, chợ huyện Tân Uyên nằm trên trục giao thông đường bộ từ chợ tỉnh Biên Hòa -

chợ Đồn - chợ Đồng Ván - chợ Tân Uyên. Với vị trí này, chợ Tân Uyên có điều kiện rất thuận lợi cho việc vận chuyển trao đổi hàng hóa hai chiều giữa các chợ. Ngoài ra, chợ Tân Uyên còn có mối liên hệ thương nghiệp với chợ Thủ Dầu Một, chợ Lái Thiêu... Vì vậy, chợ Tân Uyên trở thành một trong những địa điểm hoạt động thương mại quan trọng trong hệ thống “chân rết” chợ từ chợ tỉnh Biên Hòa đến chợ tỉnh Thủ Dầu Một. Để rồi từ đó, hàng hóa ở chợ Tân Uyên len lỏi, lan tỏa đến các chợ làng xã đáp ứng nhu cầu cho nhân dân.

Theo ghi nhận của địa chí tỉnh Biên Hòa năm 1923: *“TL.I từ Biên Hòa đi Bù Đốp qua Tân Uyên, An Bình, núi Bà Rá dài 137,700 km, cán đá 67,500 km, nền đất 8,700 km (còn 1 đường ô tô chạy được vào mùa khô tới núi Bà Rá)”*^[10]. Do điểm cận cuối của huyện Phước Chánh là Tân Uyên – nơi tiếp giáp vùng rừng núi phía bắc huyện có nhiều lâm thổ sản như các loại thú rừng (nai, heo rừng, tê tê, tê giác, voi...), mật ong, dầu chai, cây dược liệu... Các loại sản vật này thường được người thượng mang đến các chợ làng xã bán đổi lấy các vật dụng cần thiết như muối, vải, đường, dầu lửa, nước giải khát... Mối quan hệ giữa người thượng và người Việt nơi đây hình thành một cách hòa bình từ khá sớm qua hoạt động buôn bán được địa chí tỉnh Biên Hòa năm 1923 ghi nhận: *“Người Việt định cư thật sự ở Nam Kỳ từ đầu thế kỷ 18, như vậy đã có quan hệ với người thượng ở vùng cao (các thung lũng sông Đồng Nai và sông Bé. Họ không bao giờ bị ngược đãi như ở Lào và Campuchia. Những mối quan hệ hầu hết là buôn bán và cuộc săn bắt nô lệ chưa bao giờ xảy ra trong vùng, như hai bờ sông Mê Kông”*^[11]. Thế rồi, các sản vật rừng thông qua hệ thống “chân rết” chợ làng đến với chợ huyện Tân Uyên. Chợ huyện Tân Uyên như là trung tâm đầu mối của sự trao đổi hàng hóa, rồi từ đó, các loại hàng hóa này tiếp tục lan tỏa đi khắp nơi trong tỉnh, thậm chí được xuất khẩu ra nước ngoài.

Sự tác động của hệ thống giao thông đến phát triển thương nghiệp ở chợ đều nằm ngoài ý muốn chủ quan của nhà cầm quyền Pháp lúc bấy giờ. Thế nhưng, khi hoạt động thương mại phát triển ở chợ thì nhà cầm quyền bắt đầu thu thuế, đây là một nguồn lợi không nhỏ đối với chính quyền thuộc địa.

Đến năm 1945, dưới tác động của chương trình khai thác thuộc địa của thực dân Pháp, sự hoạt động thương nghiệp ở các chợ trên địa bàn huyện Phước Chánh có nhiều biến đổi mà trong đó chợ Tân Uyên là trung tâm trao đổi hàng hóa. Mặc dù không thấy tài liệu ghi chép cụ thể, song thời kỳ này, dân cư địa bàn huyện Phước Chánh tăng nhiều hơn so với trước vì số lượng công nhân phu cao su làm trong các đồn điền do người Pháp quản lý là khá lớn. Thêm vào đó, các đồn điền tư nhân người Việt cũng được mở rộng đã thu hút khá đông lực lượng lao động. Khi dân cư đông đúc, một quy luật tất yếu nhu cầu trao đổi hàng hóa ở các chợ cũng tăng theo cấp số nhân mà chợ Tân Uyên giữ vai trò là trung tâm giao lưu, trao đổi hàng hóa.

Sự hình thành và phát triển chợ Tân Uyên từ cuối thế kỷ XVII đến 1945 đã góp phần tạo dựng vùng đất Tân Uyên ngày một thêm tươi đẹp. Dưới tác động kích thích phát triển sản xuất từ chợ ở Tân Uyên làm tiền đề cho các giai đoạn phát triển về sau.

Chú thích

- [1]. Quốc sử quán triều Nguyễn, *Đại Nam nhất thống chí* (Bản dịch của Hoàng Văn Lâu (2008), NXB Lao động, tr.1652.
- [2,3,4,5,6,10,11]. Robert.M. Monographia de Bien Hoa 1923, (Bản dịch từ tiếng Pháp của Nguyễn Yên Tri), lưu trữ tại Bảo tàng Đồng Nai. Ký hiệu tài liệu: BTĐN/CS5.1 tr.23,30,49,50,65
- [7,8]. Nhiều tác giả (2001). *Địa chí Đồng Nai*. Tập V - Kinh tế,. NXB Tổng hợp Đồng Nai, tr. 203.
- [9]. BSEI, Monographia de Bien Hoa 1901 (Bản dịch từ tiếng Pháp của Nguyễn Yên Tri, lưu trữ tại Bảo tàng Đồng Nai. Ký hiệu tài liệu: BTĐN/CS6.1, tr.77

Tài liệu tham khảo

1. Nhiều tác giả (1998). *Biên Hòa - Đồng Nai: 300 năm hình thành và phát triển*, NXB Tổng hợp Đồng Nai.
2. Nhiều tác giả (2001). *Địa chí Đồng Nai*. Tập kinh tế-IV. NXB Tổng hợp Đồng Nai, 2001
3. BSEI. *Monographia de Bien Hoa 1901*, Bản dịch từ tiếng Pháp của Nguyễn Yên Tri, lưu trữ tại bảo tàng Đồng Nai. Ký hiệu tài liệu: BTĐN/CS6.1
4. Robert.M. *Monographia de Bien Hoa 1923*, Bản dịch từ tiếng Pháp của Nguyễn Yên Tri, lưu trữ tại bảo tàng Đồng Nai. Ký hiệu tài liệu: BTĐN/CS5.1
5. Lê Quang Cần (2012). *Chợ ở Biên Hòa - Đồng Nai từ 1698-1945*, Luận văn Cao học, Đại học Vinh.

Địa chỉ:

Họ tên: ThS Lê Quang Cần

Đơn vị công tác: Trường THPT Nam Hà - Biên Hòa - Đồng Nai

Email: leqcan@yahoo.com.vn

ĐT : 0982.996.200